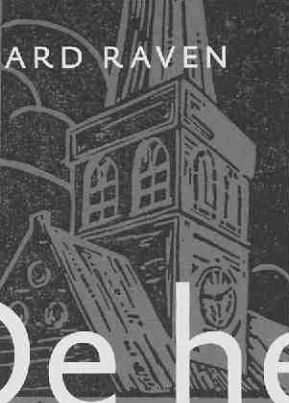


van den Kerkeraad
s-Redacteur:
der, Arnh.weg 68
e uiterlijk des
bij den Secretaris



Abonnementsprijs f.3. — per jaar plus 60 ct. verzendkosten (verzending
Post • Adressen en f.3. — per stuk • Aan de-ri-ite f.30 ct. per

De hervormde

kerkbladen van

Amersfoort

1846-1999

Dienst des Woords
dag 7 Sept. 1999

RSFOORT
Joriskerk (Hof 1)
10 uur, ds. Blok. (Bevestiging
intrede ds. De Brès)
5 uur, ds. Vermaas. Be
stiging N. van der Vlist to
derling)

uwe kerk (Leusderweg 110)
10 uur, ds. Vermaas
7 uur, ds. H. (Jeugdier)

ma-kerk (C. Soestweg 1.1)
9 uur, ds. Vonk Noorder-
af (Eemnes-Binnen)
10.30 uur, ds. Vonk Noor-
graaf (H. Avondmaal)
5 uur, ds. De Brès. H. Avond-
l en Dankzegging

nnasium
oen van ...tererlaan
10.30 ds. Mackaa

thuis „De Lichtenber
rechtscheweg 299)
3.30 uur, ds.

el Zon en Schild
rechtscheweg 266)

10 uur, ds. Nauta

gerendi...
k (Appel...
Heer M. Ge...

Gabrie Mehenschool Plantsoen Z., 10-
11.15 uur;
Wijkgebouw (t. Cost...in 14) 12-1
2-...uur;
Opduits... (Hobb...), 11-1

Chr. School (Rozenstr.) 10.30-11.30 uur;
Kapel Zon en Schild, 11.45-12.45 uur;
Chr. School (v. F...enlaan) 10-11.15 uur.

HOOGLAND
v. n. 10 uur, ds. A. S...eth ag
em. pred. te Heemstede
Collecte voor Meer-en-Bosch

Geb. „Bethel”, Hooglanderveen
n.m. 7 uur, ds. ...st...ms Meyes
LEUSDEN
v.m. 10 uur, ds. H...stede

Overdenking.

Gastvrij Amersfoort,
Vergeet de herbergzaamheid niet,
want hierdoor hebben sommigen on-
wetend engelen geherbergd.
Hebr. 13 : 2.

Amersfoort - centrum van Nederland!
Als we zoiets lezen in een advertentie of
folder, als reclame van V.V.V. of van
grondexploitanten, die den vreemdeling
naar hier willen lokken, dan mogen we
dat wel. Het is toch wáár, zeker? En zo
zien we ze komen, van alle kanten, de
forensen, de industriëlen en de inspec-
teurs en agenten van diverse instanties
en bedrijven. Want als je in heel Neder-
land moet wezen, dan zit je toch maar

op de kansen en op de kerkeraad
gadering, ja waar al niet? En Amers-
foort heeft ten paradij o...egen, daar
van. Maar we kunnen ons voorstel
dat medelidert: dat moet toch zo
verder gaan. En dat men onwillek
denkt aan den Farao, die niet zo
zorg de Israëlieten zag toenemen
vrees dat ze tenslotte de eigen inwo-
de baas zouden worden (Ex. 1 : 7-
En misschien is het ons een gerust-
ling dat ze in de Kerkeraad alleen
een vizerende stem krijgen, volgen
jongste synodale beslissing. Toch
gen we niet uit het oog verliezen
deze ook iets te geven hebben aan
Amersfoortse gemeente. En dat juist
uitwisseling tussen vreemd en eigen
uitermate gezond en geestelijk bevru-
tend werken kan.

Nog meer rechtstreeks bespeuren w
centrale ligging van Amersfoort, nu
gemeente telkens weer opnieuw w
uitgekozen als vergaderplaats voor
delijke samenkomsten. Of het nu
vormde jongeren zijn of Möttlinger b
ders die willen confereren, dan wel
Hervormden of Evangelisatiën die
hun jaarvergadering willen houden,
kens weer wordt een beroep gedaan
de gastvrijheid van ons, leden der
Herv. Gemeente van Amersfoort. En
kens weer komen de vreemden hiet
der dak, met meer of minder moeite
Ik kan me voorstellen, dat 't je wel
te veel wordt. Dat je denkt: La's kij
hoe vaak hebben we nu al vreemde
huis gehad? *Het moet nu maar eens
wezen!* Je bent tenslotte niet eens
baas in eigen huis. Vooral als ze zo
komen, dat je niet eens op de gewone
je nachtrust kunt beginnen, om het
maar eens netjes uit te drukken.
Moeder de vrouw heeft in deze tij

'Kerkbodes genieten geen bijzonder aanzien. Dat voorrecht hebben zij nooit bezeten. Kan men hier al van literatuur spreken dan gaat het om een zijstraat van een krottenwijk. Maar honderd jaar geleden behoorden kerkbodes tot wat wij vandaag de moderne media noemen.'¹

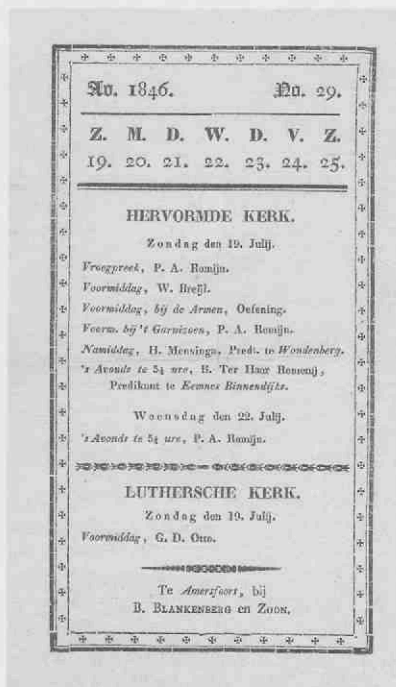
Over kerkbladen is tot dusver opvallend weinig gepubliceerd; over Amersfoortse zelfs helemaal niets. Toch heeft de kerkelijke pers van Amersfoort een boeiende geschiedenis en is ze een spiegel van de tijd. Opmerkelijk is dat er al in 1846 een voorloper was. Ook de lotgevallen tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn veelzeggend; voor het laatste bezettingsjaar is het blad één van de weinige bronnen. In dit artikel komen de verschillende hervormde bladen in chronologische volgorde aan bod. Hoewel veel materiaal verloren is gegaan heb ik de geschiedenis toch vrij compleet kunnen reconstrueren.

Domineesbriefjes

In de 19^e eeuw is er nog geen kerkelijk nieuwsblad. Er zijn weinig activiteiten naast de kerkdiensten en wat er te vertellen was hoor je wel in de kerk. Ook nu nog worden meestal vóór de dienst mededelingen afgekondigd. Een krant is nog een te grote luxe voor provinciesteden en dorpen; veel nieuws reist mondeling rond. Vanouds bestaat de gewoonte om na de dienst besluiten van overheden af te kondigen; een uitstekende extra reden om naar de kerk te komen. Pas begin 19^e eeuw komt daar serieus verzet tegen en in 1841 besluit de hervormde synode de *kerkespraak* te verbieden. In dorpen helpt dat vaak niets; pas eind 19^e eeuw kan de dorpskrant de rol van nieuwsvoorziening overnemen.² Zelfs rond 1900 bestaat het gebruik om een plaatselijke krant te huren voor een dag.

Het is wel interessant te weten wie er zal preken. Vandaar dat er een Amersfoortse *predik-*

Briefje 1846



beurtenlijst van 19 juli 1846 blijkt te bestaan, een eenvoudig papiertje zonder titel van nog geen A5-formaat. Zulke lijsten zijn elders al sinds 1725 bekend.¹ Het is gedrukt bij B. Blankenberg en Zoon (in 1887 vermeld aan Lavendelstraat 3). Op 19 juli zijn er in de Sint-Joriskerk vier diensten, waarvoor ook twee predikanten uit de randgemeenten komen. Verder is er een samenkomst bij de *Armen*. Dat is de *Gasthuiskerk*, de kapel van het Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis, immers een hervormde instelling (deze kapel bestaat nog steeds aan de Westsingel, vóór de Mannenzaal). En dan is er nog een dienst bij het garnizoen aan de Beestenmarkt. Ook de samenkomsten op woensdagavond en in de Lutherse kerk worden vermeld.

Er is nog een predikbeurtenlijst van 9 juli 1848, waarop de vroegpreek en de dienst bij het garnizoen zijn verdwenen. Daarna is er pas weer één van 25 december 1904, met maar twee diensten in de Joriskerk. Wel is er dan een aparte doopviering en ook de Gasthuiskerk heeft nog steeds een dienst. Interessant is dat alle andere protestantse diensten in Amersfoort ook worden vermeld. Een aantekening in balpen verraaft dat deze lijst is bewaard door J.D.H. van der Neut, de enthousiaste Amersfoortverzamelaar die enorm veel voor het nageslacht heeft gered. Daaronder ook veel hervormde kerkbladen. Zijn verzameling is via de Oudheidkundige Vereniging Flehite en Museum Flehite in Archief Eemland terechtgekomen.²

Achterop dit laatste exemplaar staat *laatste domineesbriefje*. Dat is dus de populaire benaming

Arme kinderen verstoren de orde

De hervormde armenschool is opgericht rond 1760. De kinderen gaan begin 19^e eeuw elke zondag tweemaal naar de kerk, onder geleide van de meester. In 1822 verhuizen alle 210 leerlingen naar 't Sluisje (Muurhuizen 199 bij 't Havik). Omdat ze in de Joriskerk te veel de orde verstoren moeten ze vanaf 1842 naar de Gasthuiskerk. 's Middags komen ze hier terug bij de catechiseermeester.³ De school heet later Gabrie-Mehen en staat tegenwoordig in de wijk Kattenbroek.

voor de lijst. Het is meteen de hekkensluit. De tijd is rijp voor een echt blad. Blijkens catalogi van de universiteitsbibliotheken verschijnen er elders al veel kerkelijke weekbladen. In 1894 heeft Nederland een landelijke kerkbode gekregen, de *Amsterdamsche Volksbode voor de protestanten in Nederland*, na vijf jaar omgedoopt in *Nederlandse Kerkbode voor de protestanten in Nederland*. De hervormden in de stad Utrecht begonnen in 1887 een wekelijks *Utrechtsch Predikbeurtenblad*; terwijl ook andere grotere steden als Haarlem en Rotterdam eind 19^e eeuw zo'n blad hadden. Overigens begonnen de gereformeerden in de provincie Utrecht in datzelfde jaar een *Utrechtsche Kerkbode*; dat was één jaar na het ontstaan van hun kerkgenootschap. In de stad Utrecht was al in 1863 een *Predikbeurten bij de Gereformeerde Gemeente te Utrecht* verschenen, vermoedelijk voor de Afgescheidenen. Kortom, er zijn voorbeelden genoeg.

Een eigen Amersfoortsche Kerkbode

Zo ontstaat de wens van een Amersfoorts hervormd weekblad, of zoals de kerkenraad het for-

1 C. Stam e.a. (red.), *Belijnd verleden. Honderd jaar Groninger Kerkbode nader bekeken* (Groningen 1988) vii. De enige geschiedenis van een kerkblad die ik ken, staat in dit boek: B. van der Ros, 'De Groninger Kerkbode en de Christelijke pers in Stad en Ommeland' (pp 187-220).

2 H.J. Prakke, *Kerkgang om nieuws (de kerkespraak). Praejournalische nieuwsvoorziening ten plattelande* (Assen 1955). Met dank aan Ayolt Brongers. 3 Van der Ros, *Groninger Kerkbode*, a.w., 189-190 4 *Amersfoort-*

sche Kerkbode 5.11.1932, bijblad (Archief Hervormde Gemeente 471) 5 B.G.J. Elias, *Flehite 1878-2003. Geschiedenis van een Vereniging en een Museum* (Amersfoort [2005]) 141. Van der Neut was werkzaam bij het kadaster van Amersfoort en beheerde blijkens een vermelding in de kerkbode van 1941 het hervormde wijkgebouw Eben-Haëzer. Hij heeft ook veel naoorlogse exemplaren van *Hervormd Amersfoort* verzameld.

muleert: 'om de officieele Predikbeurtenlijst te doen vervangen door een Predikbeurtenblad'. Dat mag ook wel, want inmiddels telt Amersfoort 11,518 hervormden.⁶ De bijzondere kerkenraad (een soort dagelijks bestuur) laat ouderling-kerkvoogd Nicolaas Vels Heijn ernaar kijken. Op 7 december 1904 rapporteert Vels Heijn positief en krijgt hij de opdracht om het plan verder uit te werken in een commissie waarin ook collega Frederik Wesseling zitting neemt. We hebben hier te maken met twee rasbestuurders (bijlagen 1-2).

Al twaalf dagen later vergadert men over een 'zeer uitgewerkt overzicht' van Wesseling, die zelfs al enkele proefnummers kan laten zien. Wat hem betreft kan op 31 december het eerste nummer verschijnen! Omdat er te weinig leden aanwezig zijn voor een quorum komt men de volgende dag, dinsdag de 20^e, om 12.15u opnieuw bijeen. Wesseling legt nu een conceptreglement voor uitgave en financieel beheer op tafel. Dat wordt overgenomen, maar op voorstel van Ds. D.J. van Aalst (predikant te Amersfoort 1901-1906) worden de baten bestemd voor de Weduwenbeurs der Hervormde Predikanten te Amersfoort (f40 per jaar) en 'ook eenig voor-



Kerkbode van 31 december 1904 (Persmuseum 4051)



↑
N. Vels Heijn als wethouder, 1914. Detail van een foto door J.W. Wentzel (Archief Eemland 07338).



↗
F. Wesseling, 1906/7. Detail van een foto door H. Sanders & Co (Archief Eemland 13513)

deel' voor de diaconie. Bij het *Utrechtsch Predikbeurtenblad* geeft men de opbrengst ook aan het Weduwenfonds, een indicatie dat dit blad als voorbeeld dient. De commissieleden vormen samen met de drie predikanten de redactie; Vels Heijn wordt tevens 'controleur op het financieele beheer'. Als hoofdagent voor de verkoop wordt J.H. in 't Veld aangewezen, geen boekhandelaar maar een ambtenaar van de spoorwegen; daarnaast nog twee agenten die ambachtslieden zijn. Eén van de laatsten bedankt echter meteen en ook In 't Veld is spoedig verdwenen.⁷ In het eerste

⁶ *Amersfoortsche Almanak* 1905 7 Archief Hervormde Gemeente Amersfoort 15, notulen bijzondere kerkenraad 1904-1905. J.H. in 't Veld wordt in de notulen A. in 't Veld genoemd.

nummer staan vijf winkeliers die de kerkbode verkopen.

Op 31 december verschijnt dat nummer. Abonnement f1 per jaar, een los nummer 2½ cent. Er zijn vier pagina's A3. De snelle productie is een prestatie van formaat, zeker in een tijd dat men niet zo op zijn horloge keek als nu. Sterker nog, tegenwoordig zou een zó snelle actie niet mogelijk zijn!

Géén overname van gegevens

Op 4 januari 1905 kan men in de kerkenraad melden dat er een contract is gesloten met de Gereformeerde Kerken voor opname van hun preekbeurten, ongetwijfeld tegen een geldelijke bijdrage. Daarna ontspint zich een lange discussie over de overname van de gegevens door de plaatselijke kranten. Dat gebeurt waarschijnlijk 'op drijven van den drukker Onnes', vermoedelijk de bedrijfsleider van Blankenberg, die het *Nieuws- en Advertentieblad voor Amersfoort* uitgeeft (de huidige *Amersfoortsche Courant*).⁸ Moet men hen vragen hiervan af te zien, of de *Kerkbode* op zaterdag pas om 19 uur uitbrengen? De kerkenraad besluit uiteindelijk om eerst alleen juridisch advies in te winnen. Het is opvallend dat men zich zo scherp verzet tegen reclame voor de goede zaak; kennelijk bedreigt deze overname van gegevens de levensvatbaarheid van het blad. In de kop van het eerste nummer is trouwens al het auteursrecht voorbehouden.

Verder moet het contract met drukker M.J.M. van der Want & Co (Bekensteinselaan 38, tegenwoordig 48^o) nog gesloten worden; het concept gaat rond. Deze verzorgt ook de advertenties. Op voorstel van Vels Heijn zal geen onderscheid naar adverteerder gemaakt worden. Met Van Aalst zal hij zich verder inzetten

om het blad zakelijk tot een succes te maken.

Op 1 februari wordt het contract nog iets aangepast. Interessant is dat er een Garantiefonds is gevormd, waarin vijf kerkenraadsleden en één gewoon gemeentelid aandelen hebben gekocht. Opnieuw is er op 1 maart veel discussie rond de overname van gegevens, zodat Ds. W.J. Meiners (1899-1921) bij het *Rotterdamsch Predikbeurtenblad* om advies gaat vragen, dat immers juist een rechtszaak hierover heeft gevoerd. Als blijkt dat men dat proces heeft gewonnen wordt Van der Want gevraagd de kranten te waarschuwen tegen verdere overname van gegevens. Zo vermeldt men onder de kop: 'Het overnemen van onderstaande predikbeurten en officiële mededeelingen in andere bladen wordt uitdrukkelijk verboden...'

Wat is nu de praktijk? De *Nieuwe Amersfoortsche Courant (NAC)* schrijft op 7 januari: 'Naar wij uit goede bron vernemen zijn de predikbeurten bij de verschillende gemeenten alhier op zondag 8 januari 1905 geregeld als volgt', waarna drie diensten in de Joriskerk, één in de Gasthuiskerk en nog tien van de andere protestantse kerkgenootschappen in Amersfoort. Ander nieuws neemt de krant niet over; het gaat louter om de preekbeurten. Met de gemeenteraadsverkiezingen zijn de kolommen trouwens al overvoerd. De *Amersfoortsche Courant* (een andere dan de huidige AC) doet hetzelfde, maar geeft de diensten zonder enige toelichting. Deze krant heeft op 5 en 7 januari ook wat nieuws uit de hervormde *classis* (regionale vergadering), maar uit andere bron. Het liberale blad *De Eemlander* doet niets met de informatie uit het kerkblad.¹⁰

Merkwaardig is dat de preekbeurten tevoren nooit in de krant verschenen, toen de dominees-

8 De jaargang 1905 heb ik niet kunnen vinden.
9 J. Roest (red.), *100 Jaar Drukkerij van Amerongen te Amersfoort* [Amersfoort 2007] 7 10 Ook het nieuws van

de aanstelling van zuster Van Boeschoten als eerste hervormde diacones zal uit andere bron gekomen zijn (*Nieuwe Amersfoortsche Courant* 6, 5, 1905).



Ds. K. den Hollander, ca 1925 (Archief Eemland 13446) en G.J. van Amerongen (1886-1975) in 1911 (collectie familie Van Amerongen)

briefjes uitkwamen. Maar nu wordt een traditie gevestigd, want ook na de waarschuwing van Van der Want houdt men eraan vast. Vanaf 8 april begint de lijst in de NAC wel als volgt: 'Op beleeft verzoek van den kerkeraad der Nederduitsch Hervormde gemeente zullen de predikbeurten in de St. Joriskerk voortaan niet meer door ons worden opgenomen'. Waarna de acht diensten van andere kerkgenootschappen gewoon worden gepubliceerd. De AC heeft een tekst die hier sterk op lijkt, maar met iets andere woorden, zonder 'beleeft' en slechts éénmalig. Heeft de hervormde kerkenraad daarmee niet in eigen voet geschoten? Het is immers wel merkwaardig dat de grootste protestantse diensten in de kranten worden weggelaten...

De rest van het eerste publicatiejaar 1905 zwijgt de kerkenraad over de kerkbode. Op 6 december hoeft men de voorlopige regeling slechts te handhaven en af te spreken in welke volgorde de predikanten elk een half jaar lang hoofdredacteur zijn. De betrokken ouderlingen worden herbenoemd in de Financieele Commissie. Zo blijft het onveranderd tot 1935; dan overlijdt Ds. Kornelis den Hollander (1909-1935), die vermoedelijk zo'n twintig jaar de hoofdredactie heeft gevoerd en ook verder veel bestuursfunc-

ties vervulde (bijlage 3).¹¹ Een goede aanleiding om het reglement van 1904 nog eens tegen het licht te houden, maar er wordt niets bijzonders gewijzigd. Jaarlijks wordt verslag uitgebracht aan de bijzondere kerkenraad. Er zijn nu drie ouderlingen voor de zakelijke kant en één van de inmiddels vier predikanten is voor een half jaar als *redacteur-secretaris* inhoudelijk verantwoordelijk. Nu blijkt dat in 1904 al is vastgelegd dat hij daarvoor een toelage kreeg en dat blijft zo. Men houdt de formele regel van hoofdredactiewisseling dus bewust overeind, omdat je nu eenmaal niet steeds kunt rekenen op zo'n enthousiast werkpaard als Den Hollander.¹²

Bijna allemaal weggegooid

Wat staat er nu in de eerste kerkbode? Het eerste exemplaar draagt als ondertitel *Predikbeurtenblad voor de Protestantsche Gemeenten* en dan volgen ook alle randgemeenten, tot Eemnes, Nijkerk en Scherpenzeel toe. Of de andere protestantse gezindten nog meebetalen is niet duidelijk. Toch is het lijstje van diensten minder indrukwekkend dan verwacht: kun je in Amersfoort op twee hervormde en zes andere plekken terecht, de 'buitengemeenten' komen samen maar op vijftien. Boven de predikbeurten staat een bijbeltekst en de vierde en laatste kolom geeft een overzicht van de wijkindeling en van twee doopjes. Op pagina 2 staan ledenmutaties en verenigingsnieuws, maar de meeste ruimte vragen de overdenking en een feuilleton over een meisje dat al haar familie verliest. De volgende bladzijde meldt het grote legaat van mej. H.H. Hoefhamer aan alle mogelijke goede doelen in en buiten de stad en een klein legaat aan de Vereniging 'Dorcas', die vlak voor Kerst aan 224 gezinnen kleding en beddegoed heeft

¹¹ Hij staat als hoofdredacteur vermeld in 1918, 1921, 1925, 1930 en 1935. ¹² Archief Hervormde Gemeente Amersfoort 43, reglement en concept 1935.

uitgedeeld. Ten slotte anderhalve bladzijde advertenties (later is alleen de achterpagina beschikbaar). Een typerend voorbeeld van hoe het blad er de komende dertig jaar uit zal zien.

Helaas is van de eerste twaalf jaargangen alleen dit eerste exemplaar bewaard gebleven, dat ik pas op de valreep ontdekte in het Persmuseum. Archief Eemland heeft nu 53 verschillende nummers vanaf 1917. Daarvan zijn vijf exemplaren binnengekomen dankzij een oproep voor dit onderzoek. 24 Stuks dateren uit de laatste zes jaargangen 1936-1941. Gelukkig heeft het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) er veel meer, maar ook allemaal uit 1936-1941. Daarbij overigens ook het allerlaatste exemplaar dat gemaakt is. Van de ruim 1900 verschenen nummers is dus maar een magere 10% bewaard gebleven.

Nu de plaatselijke kranten door Archief Eemland worden gedigitaliseerd en op trefwoord doorzoekbaar zijn kon ik nagaan of de kerkbode na 1905 vaker is geciteerd, maar dat is nauwelijks gebeurd. In 1908 bijvoorbeeld als de hervormde jongeren samenwerking met andere verenigingen zoeken om de kermis nog feller te bestrijden (zie kader). In 1913 vindt de pers het toch wel de moeite om te signaleren dat 'de befaamde gebedsbriefkaart' wordt afgekeurd in de *Kerkbode*. Dit is een soort kettingbrief die al jaren populair is, ook onder rooms-katholieken. Met Kerstmis dat jaar houdt de Vereeniging Dorcas houdt haar vijftigste winteruitdeling met 220 kledingpakjes. In 1915 noemt de krant het besluit van de kerkenraad om voortaan in de kerkbode een kort verslag op te nemen van haar vergaderingen (ik heb zo'n verslag niet kunnen vinden). Twee jaar later uit een lezer de wens dat er in de nieuwe buitenwijken een kerkgebouw komt (in 1925 is inderdaad de Nieuwe Kerk aan de Leusderweg geopend).¹³

In januari 1912 laat *De Nieuwe Amersfoortsche Courant* de genoemde aanhef bij haar overzicht

van diensten en preekbeurten weg en vanaf 1914 wordt deze rubriek zelfs geschrapt. In januari 1913 wordt echter *De Eemlander* omgezet in het *Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander*, die voortaan wél belangstelling heeft voor kerkelijk nieuws. Men geeft dezelfde informatie als de *NAC* en blijkt in januari 1914 nog een stap verder te gaan, als de concurrent er mee ophoudt: ook de hervormde diensten worden genoemd en daarbij wordt netjes vermeld dat de informatie uit de *Amersfoortsche Kerkbode* komt. Niemand die daar nog bezwaar tegen maakt, want de kerkbode is al voldoende ingeburgerd. Zo blijft het voortaan.

Van 17 maart 1917 dateert dan het eerstvolgende originele nummer dat ik kon vinden. De preekbeurten passen nu op een halve voorpagina. De Joriskerk heeft nog steeds twee diensten. Interessant is dat de kinderen nu een eigen viering hebben in de Diaconieschool in 't Sluisje. Ook zijn er nu diensten in de nieuwe wijkgebouwen: Bethel aan de Puntenburgerlaan (Soesterkwartier) en een gebouw aan het Monnikenpad (Leusderkwartier). De drukker van het blad is Gerrit Jan van Amerongen aan de Van Persijnstraat 13 (nu drukkerij Engel). Hij heeft in 1907 drukkerij Van der Want overgenomen en deze na vier jaar hierheen verplaatst. Het gezin Van Amerongen woont boven het werkadres; het zal niet toevallig zijn dat men tevens actief lid is van de hervormde gemeente (bijlage 4).¹⁴ Na de preekbeurten komen de mededelingen van de hervormde gemeente, waaronder de namen van tientallen jongeren die belijdenis van hun geloof doen. De andere kerken komen hier verder niet aan bod. Dan op de volgende pagina een bijbeloverdenking en verenigingsnieuws, op pagina 3 landelijk nieuws als het beroepingswerk en

¹³ *De Eemlander* 13, 6, 1908; *Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander* 1.2. en 20.12.1913, 6.2.1915, 10.5.1917.

¹⁴ Roest, Van Amerongen, a.w., 5-9, 22, 26.

Het enige dat aanvankelijk aan de *Kerkbode* ontbreekt zijn de gegevens van het jeugdwerk. Inderdaad, want in 1904 is al *Het Orgaan van Christelijke Jongelings-Vereeniging "Psalm 119:9"* begonnen. Deze organisatie voor jonge mannen is een jaar eerder opgericht als afdeling van het Nederlandsch Jongelings-Verbond. Zulke verenigingen hebben discussieavonden over bijbelse of actuele onderwerpen, waarvoor men bij toerbeurt een inleiding houdt. De Amersfoortse vereniging organiseert elke winter vijf lezingen door predikanten uit heel Nederland, ongetwijfeld dankzij de landelijke koepelorganisatie. Ook belegt men bijeenkomsten om te protesteren tegen de kermis.¹⁵ De redactie zetelt aan Varkensmarkt 9, het adres van Nicolaas Vels Heijn waar de jongeren kennelijk mogen vergaderen. Het maandblad bestaat in ieder geval tot 1906, want de voorzijde van het januarinumnummer staat op een reproductie van een ansichtkaart in mijn collectie. Helaas is geen enkel origineel exemplaar bekend.

advertenties, die ook de hele achterzijde beslaan.

Hierna leidt het kerkblad zelf zelden tot discussie. Alleen in het nummer van 1 november 1930 blijkt dat de aankondiging van een vergadering van de Christelijk-Historische Unie tot een protest heeft geleid. De redactie schrijft dat er inderdaad geen politiek in het blad thuishoort en het stukje had in ieder geval moeten zijn voorzien van de naam van de inzender.

In 1922 begint *De Wegwijzer. Maandblad der Nederlands Hervormde Evangelisatie*. Hiermee wordt opnieuw een jeugdrubriek in de *Kerkbode* overbodig. Het beginjaar kan geen toeval zijn: dat jaar is Ds. M.G. Gerritsen (1922-1954) naar Amersfoort gekomen (bijlage 5). Gerritsen is redacteur en motor van het hele jeugdwerk, samen met de Evangelisatievereniging Soester-

kwartier 'Bethel' en Christelijke Jeugdvereniging Immanuël in dezelfde woonwijk. We hebben maar drie nummers van het blad, twee gewone nummers van maart 1930 en mei 1935 en het jubileumexemplaar van november 1932; twee kwamen weer uit mijn oproep. Ze zijn bijna A4 en, tellen acht bladzijden, het jubileumnummer 24 met foto's en een stevige omslag in rode inkt. Drukker van de gemiddeld 1400 blaadjes is uiteraard Van Amerongen. *De Wegwijzer* staat verder vol stichtelijke verhalen en een indrukwekkende lijst van activiteiten. In 1928 begint er overigens een kinderkerk in het Soesterkwartier, in de gymzaal van de christelijke school aan de Rozenstraat; Vels Heijn is voorzitter van het comité.¹⁶ In het blad van 1935 wordt gemeld dat voor het eerst een avond voor de ouders is gehouden, die met de leidsters en leiders van gedachten konden wisselen. In het nieuwe lokaal Immanuël aan de Tulpstraat is een christelijke kleuterschool begonnen, omdat die in Bethel te vol werd. Ook vindt jeugdwerk plaats in de nieuwe Emmakerk (in gebruik genomen in 1930, nu Emmaüskerk aan de Noordewierweg). Het is jammer dat Gerritsen geen handen meer over heeft voor de jeugd in andere wijken, voor wie kennelijk niet zoveel wordt georganiseerd;¹⁷ alleen de catechisaties aan de Groenmarkt doet hij er nog bij. Vermoedelijk is het blad kort daarna gestopt.

Een meer Amersfoorts blad

Onder Den Hollanders opvolger A. Dönszelmann van de Nieuwe Kerk (1936-1945) komen er in 1936 verdere vernieuwingen. Centraal bovenaan staat weer een bijbeltekst van de week, net als vóór ca 1920. Er worden getekende rubriekslogo's ingevoerd en de adressen van bureaus e.d.

¹⁵ *Nieuwe Amersfoortsche Courant*, met name 25.2.1903 en 19.10.1904; *De Eemlander*, met name 7.11.1907 en 13.6.1908; nog in 1919 komt de vereniging voor in krantenberichten. ¹⁶ *Amersfoortsche Kerkbode* 3.3.1928.

¹⁷ Ik vond alleen een jeugddienst in de Nieuwe Kerk, georganiseerd door de Jeugdcommissie (*Amersfoortsche Kerkbode* 15.2.1930).

Bijzondere nummers en gebeurtenissen

Van de bestudeerde nummers zijn er relatief veel bewaard omdat het een speciaal exemplaar is. Na het einde van de Eerste Wereldoorlog verschijnt op 27 november 1918 een extra nummer van de *Kerkbode* op oranje papier. De regering heeft de volgende dag als nationale biddag uitgeroepen. In de Joriskerk gaan de drie predikanten voor, terwijl 's middags een kinderdienst wordt gehouden. De twee liturgieën worden afgedrukt: 's morgens zijn er gezangen en toespraken van het drietal; de gezangen voor de kinderen zijn eigenlijk meer geschikt voor volwassenen... Dit nummer is voor vier cent te halen bij de gewone verkopers; de kinderen kunnen het bij de ingang kopen. Natuurlijk haalt dit de krant.¹⁸ Een speciale rol krijgt de *Kerkbode* bij de invoering van de vrije zaterdagmiddag in 1920. Dat weten we weer uit de krant.¹⁹ Velen weten die extra tijd 'niet goed te gebruiken', dus gaat organist A.J.C. Mooy op zaterdagmiddag van 3 tot 4 spelen in de Joriskerk. Inderdaad is er eind juli een uitvoering, waarbij de redactie in de beperkte ruimte toch plek weet te vinden voor een toelichting bij het programma. Omdat andere belangstellenden alleen de muziektitels hebben wordt besloten de bode voortaan voor vijf cent te verkopen bij de boekhandel en bij de ingang. Twee jaar moet dit een succes geweest zijn, maar dan krijgt Mooy een aanbieding in Haarlem en komt er niets meer van de bespelingen... In het blad van 30 oktober 1926 meldt men wel de afronding van een nieuwe serie zomerconcerten met orgel en Hervormd Zangkoor.

Op 19 februari 1921 komen er zwarte randen om de pagina's wegens het overlijden van Ds. Meiners. Hij is pas 57 jaar oud en heeft 22 jaar dienst gedaan in Amersfoort, het laatste halfjaar als *praeses* (voorzitter) van de kerkenraad. Op 5 april 1930 is het grote nieuws de opening van ziekenhuis De Lichtenberg met drie vestigingen, 'waarnaar reeds lang verlangend werd uitgezien door velen in onze gemeente!' Dan worden liefst anderhalve bladzijde gewijd aan het *christelijk ziekenhuis*, compleet met de eerste drie foto's (voor

zover bekend; ook in Groningen begon men er toen mee²⁰). Twee jaar later bestaat het gebouw van de Gabrie-Mehenschool aan het Plantsoen Zuid 25 jaar. Hoofdredacteur Den Hollander is tevens schoolvoorzitter; natuurlijk ziet hij kans op 5 november 1932 een extra *bijblad* over het jubileum te maken, economische crisis of niet. Als de Lichtenberg een nieuwe vleugel krijgt verdient dat op 24 maart 1934 weer een bijblad met foto. In 1935 zijn er weer rouwranden, nu voor Den Hollander zelf (59 jaar oud, waarvan 26 in Amersfoort). Hij moet bijzonder geliefd geweest zijn: er worden op 25 mei weer foto's geplaatst en in het volgende nummer van 1 juni wordt ook de uitvaart uitvoerig beschreven en geïllustreerd. Het volgende jaar wordt er opnieuw gejubeld, nu over de centrale verwarming van de Joriskerk: 'Het doel is bereikt. Gode zij dank!' (11 april 1936). Er is jaren voor gespaard en met Kerst 1935 heeft men er voor het eerst van mogen genieten. De Nieuwe Kerk en Emmakerk zijn meteen met cv gebouwd, maar een monumentaal pand is toch iets anders. Nu is de techniek zover dat men ook de Joriskerk aankan.

Op 30 december 1936 komen de oranje inkt en een fotocliché uit de kast in verband met het aanstaande huwelijk van prinses Juliana. Oranje letters zijn ook nodig als op 3 september 1938 het gouden regeringsjubileum van koningin Wilhelmina wordt belicht, waarvoor de vier bladzijden verdrievoudigd worden. Er is ook ruimte voor berichten uit andere bladen, zoals een papyrusvondst van een Johannesevangelie uit ca 95 AD, wat de betrouwbaarheid van dit evangelie aanzienlijk verhoogt. Op 26 maart 1938 en 18 maart 1939 is er weer een tweede blad nodig voor de namen van de vele jongeren die belijdenis doen; in het eerste geval liefst 214. Het kerstnummer van 23 december 1939 telt ook acht pagina's.

In 1938-1941 publiceert Dr. J.F.B. van Hasselt (bijlage 6) als er ruimte is een vervolgartikel over de bouwgeschiedenis van de Joriskerk, waarover hij ook al in 1927 had geschreven in de *kerkbode*. Later zal dit in boekvorm verschijnen.²¹

18 *Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander* 23.11.1918.
19 idem 25.6. en 20.8.1920, 24.7.1922 20 Van der Ros,
Groninger *Kerkbode*, a.w., 201 21 J.F.B. van Hasselt,

De St. Joriskerk te Amersfoort. Een archief in steen
(Amersfoort: Van Amerongen, 1944, 1948).

opgenomen. Voor het eerst komen er wijkberichten, nog wat eenvoudig met giften en informatie over catechisaties. Het lijkt erop dat *De Wegwijzer* is gestopt, want het jeugdwerk krijgt ook een plaatsje. Zo viere zeshonderd kinderen van de zondagsscholen Kerst in de Emmakerk en in wijkgebouw Eben-Haëzer (Muurhuizen 139a, nu 207-209); Dorcas geeft tweehonderd armen kleding en een kerstviering in 't Sluisje.

Op 2 februari 1938 doet de kerkbodecommissie een ingrijpend voorstel. Men wil af van de preekbeurten van de *buitengemeenten* in de omliggende dorpen, ook al neemt de hele rubriek nog steeds maar een halve bladzijde in. De andere protestantse diensten in Amersfoort mogen blijven; volgens Van Amerongen zal dat geen nadelen hebben. Dönszelmann wil een nieuwe naam: *Hervormd Amersfoort. Kerkbode enz.* Hij vindt dat een pakkender titel, maar hij krijgt de rest niet mee. De oude naam blijft dus en de ondertitel wordt *Orgaan van de Nederduitsch Hervormde Gemeente te Amersfoort*. H. van Galen Last (gemeenteraadslid en handelaar in brandstoffen) stelt nog voor om alsnog verslagen van de kerkenraadsvergaderingen op te nemen, omdat dat het meelevens der gemeente zal bevorderen (ik heb zo'n verslag ook nu niet kunnen vinden). Het heeft nu nog veel voeten in aarde eer het zover is: pas op 6 juni gaat men akkoord met het ontwerp voor de kop, compleet met een tekening van de Joriskerk. Ouderling Dr. B. Keulen (rector gymnasium) vindt het *Nederduitsch* niet fraai, maar krijgt als antwoord dat die officiële naam nu eenmaal 'kerkelijk reglementair' is. Op 6 april krijgen we nog inzicht in de opbrengsten van het blad over het voorgaande jaar: f500 dat volgens contract naar de drukker gaat, f117 voor het Weduwen- en Wezenfonds en f77 voor de diaconie.²²

Een bewaard gebleven nummer van 3 september 1938 heeft inderdaad een ingrijpend vernieuwd uiterlijk. Hoofdredacteur is nu Ds. K.J. van den Berg (1922-1943); de predikanten wisselen elkaar

weer vaker af. Van Amerongen is nu tevens voorzitter van de diaconie. Bij de mededelingen valt op dat een deskundige is gevraagd een lezing te houden over 'Sexueele nood der jongeren', wat door de crisis 'een der brandendste vragen geworden' is. Van den Berg heeft de vorige zondag negentien kinderen gedoopt. Verder is er nog een overdenking van zijn hand. Op de volgende bladzijden veel nieuws van de drie wijken, de verenigingen en de zending. Er komt bijvoorbeeld een apart liturgieboekje voor de jeugddienst. Dan een heuse *column* (zouden we nu zeggen) over het beroepingswerk. Tenslotte landelijk beroepingsnieuws. De laatste bladzijde is nog steeds voor advertenties.

Intussen is er verwarring ontstaan met de *Gereformeerde Kerkbode*, die sinds 1917 verschijnt. In 1931 is de titel veranderd in *Amersfoortsche Kerkbode!* De gereformeerden halen bakzeil en veranderen dit in *Amersfoortsch Kerkblad* (in het volgende jaarboek hoop ik aandacht te schenken aan de gereformeerde kerkboden).

Bezettingstijd

Op 4 mei 1940 verschijnt een kerkbode zonder opmerkelijk nieuws, maar door de Duitse inval op 10 mei moet Amersfoort plotseling evacueren. In de spookstad is er op 11 mei geen dienst. De meeste evacués blijven ongeveer een week in Noord-Holland, waarna ze weer naar huis kunnen. De bewoners van het Soesterkwartier zijn er snel bij; reden voor hun predikant Gerritsen om voortijdig terug te komen en op de 19^e een dienst te houden in de Emmakerk. Een kerkblad is er nog niet, dus luidt hij maar de klok om de mensen te roepen.

De volgende zaterdag, 25 mei, is de bode er weer, met alle vier pagina's.

Daarna verschijnen de kerkboden weer regelmatig tot 31 oktober 1941. Een kort berichtje

²² Archief Hervormde Gemeente Amersfoort 16, notulen bijzondere kerkenraad 1938.

Oorlogsberichten

Werpt al uw bekommernis op Hem, want Hij zorgt voor u, staat er op 25 mei 1940 als weektekst onder de kop. 'O, wat is er in vijf dagen ontzaggelijk veel gebeurd! De roede Gods is over ons land en volk opgeheven. ... 't Is een oordeel Gods over onze zonden', meent Ds. J. Nauta (1939-1946). De zes predikanten schrijven samen nog: 'De gebeurtenissen van de voorbije dagen hebben ons allen diep geschokt. Wij mogen belijden, dat ook in al deze dingen Gods hand was. Dit brenge ons tot waarachtige verootmoediging, tot bekeering ... Bij de dankbaarheid voor het vele dat ons gelaten werd, gaan onze gedachten allereerst uit naar die gezinnen, waarin diepe rouw is. God sterke de beproefden. Eén ding is er, dat blijft: het Woord van Hem, die getrouw is ... Wij roepen u op tot verootmoediging in gebed, tot een trouw deelnemen aan den dienst des Woords en der Sacramenten, tot een waarachtig christelijk leven in liefde voor elkander.' Ook de hervormde synode schrijft in zulke bewoordingen.

De volgende bladen getuigen van de kleine ongemakken die het kerkelijk leven bemoeilijken. Ik vermeld ze omdat dit soort gegevens nauwelijks uit andere bron bekend is. De opgelegde verduistering vertraagt de huisbezoeken en de net gestarte bijbellezingen moeten worden opgeschort. 's Morgens heeft de Gabrie-Mehenschool ook last van die verduistering, terwijl veel schoolboeken nu verboden zijn en gemist worden. Gretig wordt er uit andere bladen geciteerd, bijvoorbeeld tegen uitingen van nationalisme in de kerk. Deze zijn in het blad dan ook niet te vinden, evenmin als verzetstaal! Andere teksten

die worden overgenomen gaan over de verplichte melding van kerkelijke vergaderingen bij de bezetter en over het geringe schuldbesef bij gelovigen over 'Gods oordeel' in de vorm van de bezetting, die juist zou moeten nopen tot geestelijke verdieping. Maar het leven wordt zoveel mogelijk weer opgepakt. De diaconie is terugkijkend op 1940 tevreden over de inzet van de Amersfoorters: nooit werd er vergeefs een beroep op hen gedaan en veel ouderen kregen extra steun. De classes vergaderen in januari 1941 weer (in plaats van juni 1940). Met Pasen brengen kinderen bloemen bij de zieken. Er komt zelfs een extra predikant, Ds. P.P.J. Monster (1941-1945), waardoor de Soesterwijk kan worden gesplitst. Zijn intrede in de Joriskerk wordt door velen bijgewoond en de andere gebouwen zijn die Paasdag gesloten.

Op 18 oktober 1941 plaatst men een bericht van de synode: de richtingenstrijd in de kerk moet gewoon besproken kunnen worden; een beroep op de *nood des tijds* vindt men onjuist. In het volgende nummer aandacht voor een grote evangelisatie-actie onder niet-kerkelijke jongeren. Alle christelijke jeugdverenigingen doen aan mee en er worden honderd affiches en vijftienduizend strooibiljetten gedrukt die persoonlijk worden uitgedeeld om mensen uit te nodigen voor diensten op zondagmiddagen. Op 31 oktober nog een bericht van de synode, die zich bezorgd maakt over het zedelijk verval, vooral onder de jeugd, 'een loslaten ook van het allergeewoonsten fatsoen' en 'zinnelijke begeerten'. En verder natuurlijk alle dagelijkse beslommingen en wijkberichten; het kerkelijk leven bloeit volop.

linksboven op de voorzijde moet door velen als een donderslag aan heldere hemel zijn ervaren: dit is het laatste kerkblad! De persbreidel zat in de lucht, maar dat besefte maar een relatief kleine groep. Van het berichtje worden ze niet wijzer: het Duitse bestuur heeft het zo besloten en er is papierschaarste. Wat is er aan de hand?

Lange tijd heeft de kerkelijke pers zich veel te weinig afgezet tegen het Duitse gevaar. Er waren in de jaren dertig moedige geluiden, maar mis-

schien nog wel meer meelopers of zelfs sympathisanten. Het is ook lastig, want kritische dagen weekbladen krijgen al snel te maken met tijdelijke of langduriger verschijningsverboden. In maart 1941 is er voor het eerst een protest van het Convent van Kerken, een samenwerkingsverband van protestantse kerken die proberen gezamenlijke standpunten in te nemen tijdens de bezetting. Men spreekt tegenover de regering zorg uit over toenemende straatterror, Joden-

DE AMERSFOORTSCHE KERKBODE

ORGAAN VAN DE NEDERDUITSCH HERVORMDE GEMEENTE TE AMERSFOORT

Dit blad verschijnt des Zaterdags. Stukken voor de Redactie moeten worden ingezonden vóór Donderdagavond van Da. A. Dönzelmann, Vondelboom 39, Telefoon 4224, Amersfoort. — Adreswijziging vóór Vrijdagavond 9 uur, aan het Bureau van de Administratie, Van Persijnstraat 23, Telefoon 3463.



Abonnementprijs f 2,42 p. jaar fr. p. p. plus lezertaxen (bij vooruitbetaling). Losse nummers 6 ct. Advertentieprijs: 1-3 regels f 1,-; 4-7 regels f 1,20 per regel. Groote letter voor photographie. Bij abonnement belangrijke korting. — Gronovener 62332. Drukkerij Van Amerongen.

ONDER REDACTIE VAN DE PREDIKANTEN DER HERVORMDE GEMEENTE EN UITGEGEVEN TEN VOORDEELE VAN DE DIACONIE EN HET PREDIKANTEN-WEDUWENFONDS DER NEDERD. HERVORMDE GEMEENTE TE AMERSFOORT

UITGAVE VAN N.V. DRUKKERIJ V. H. G. J. VAN AMERONGEN & CO, AMERSFOORT, IN OPDRACHT VAN DEN KERKRAAD DER NED. HERV. GEM.

Met ingang van 1 November kan, in opdracht van den Rijksoverheidscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied en in verband met de papieraarhaare, de Amersfoortse Kerkbode NIET MEER VERSCHIJNEN.

Omteent de wijze waarop de preekbeurten voortaan zullen worden gepubliceerd zal nadere mededeeling volgen.

De verkrijging van dit blad is beperkt tot leden der Ned. Herv. Gem.

PREDIKBEURTEN

ZONDAG 2 NOVEMBER

De volgende preekbeurten collecten voor het

„WANT DE ZOON DES MENSCHEN IS GEKOMEN
OM TE ZOEKEN EN ZALIG TE MAKEN DAT VER-
LOREN WAS.“ Lucas 19: 10.

DONDERDAG 6 NOVEMBER

St. Joriskerk.
Nam. 2 uur. Ds. van den Berg.
Huwelijkszegening.

Serkhuus Zaal.
(Blaaschoven 60).
's Av. 7½ uur. Ds. Pannebakker.
Bijbelcating.
Onderwerp: *Jesus Christus en de armen*.

Wijkgebouw „Filaethes“.
(Hav. 27).
's Av. 7 uur. Ds. van den Berg.

Collecte Ned. Bijbelgenootschap.
Ave. Zondagsoeven wordt in alle dorpen voor het Ned. Bijbelgenootschap gecollecteerd. Alsd, maar nu meer dan ooit is de arbeid van het genootschap noodzakelijk. Het behoort tot de opdracht des christelijke gemeente.

Kerkerdiensten „de Kerk roept“.
In de drie hijsondere kerkerdiensten op Zondag 2, 9 en 16 November nam. 3:30 uur in de St. Joriskerk zijn alle plaatsen vrij. uitgezonderd de verkernde zitplaatsen; haarders hiervan hebben recht op deze plaatsen tot 5 minuten voor het begin van de dienst. Daarna sin niet deze plaatsen

Bediening H. Doop.
Blijken beichte van den kerkerraad te Heereboeren is aldaar gedoopt op Zondag 26 October H. Hendrik Jakob, zoon van Hendrik Jakob van Gelder en Rijstje van Duen

Huwelijkszegening.
Huwelijkszegening is aangevraagd door Jan van de Kamp en Jeannette Fokkema van den Akker op Woensdag 12 Nov. a.s. in de Sint Joriskerk des n.m. 3 uur. door Ds. K. J. v. d. Berg.
Akweten doorn Albert Richard van Hout en Antonia Johanna van Zwoel op Donderdag 13 Nov. a.s. in de Sint Joriskerk des n.m. 1:30 uur. door Ds. J. de Groot van Eck en Wid.

OVERDENKING

vervolging en rechtsonzekerheid. Dit protest volgt het voorbeeld van het eerdere verzet van een deel van de Duitse kerken tegen het gelijk-schakelingsbeleid.²³ Zomer 1941 worden in Duitsland al talloze weekbladen en tijdschriften opgeheven om kritische geluiden de pas af te snijden en papier te besparen. Alle kerkelijke bladen vallen daaronder, behalve die welke puur mededelingen geven. Ook in Nederland voert de bezetter deze maatregel in de herfst door, omdat hij dan al de hoop heeft opgegeven dat de Nederlandse dagbladen 'iets meer zouden doen dan gehoorzaam maar eigenlijk onwillig in de pas lopen'.²⁴ Tegelijk beseft de pers dat zij al volledig genuilkorfd is. Eenderde van de dagbladen en viervijfde van de nieuwsbladen verdwijnt, ruim de helft van de vaktijdschriften en de meeste kerkelijke bladen. De Duitsers willen eerst de

hele kerkelijke pers verbieden, maar dat vindt men bij nader inzien in strijd met Hitlers instructie om de kerken niet te provoceren. Zo kunnen ca tweehonderd van de tweeduizend bladen blijven. Daarvan zijn er 85 hervormd en hierbij weer 68 stads- of streekbladen die louter uit mededelingen bestaan.²⁵ Sommige bladen die toch wel iets meer doen weten het nog tot 1942 of zelfs 1944 te rekken.²⁶

Het blad wordt steeds kleiner

In de laatste *Kerkbode* belooft men nog mee te delen hoe de preekbeurten voortaan worden gepubliceerd. Maar het blijkt niet eenvoudig te zijn een goed alternatief te vinden. Men heeft kennelijk ook niet écht haast, want bijna een jaar lang doet men het zonder. Stencils zijn bijvoorbeeld onduidelijk in gebruik, blijkt in de

23 Ger van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941* (Utrecht-Antwerpen [1973]) 306-310 24 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog V* (Den Haag 1974) 277. 25 Ibidem 277-281.

26 E.M. Hooiveld, 'Vijf kerkelijke bladen in de oppositie (1942-1948)', in G. Harinck en D.Th. Kuiper (red.), *Anderhalve eeuw protestantse periodieke pers* (Zoetermeer [1999]) 157-183, ald. 160.

kerkenraad van 14 januari 1942. In de volgende vergadering van 4 februari bespreekt men het voorstel van de classis om 'tot samenvoeging der kerkelijke pers in de classis te komen'. Dit 'vindt algemene instemming': men zal de gegevens voortaan opsturen.²⁵ De classisbladen zijn vermoedelijk een landelijk verschijnsel geweest.²⁹

Het eerste bewaard gebleven exemplaar van de *Mededeelingen van de Hervormde Gemeenten in de Classis Amersfoort* dateert van 15 juli 1943. Het kwam ook tevoorschijn na mijn oproep. Blijkens het nummer 44 moet dit blad begonnen zijn in september 1942, dus na liefst tien maanden onderbreking. Het Amersfoortse blaadje telt vier kleinere pagina's van het formaat A4 en beslaat het hele werkgebied, tot Odijk en Zuilen aan toe. Het staat onder redactie van Ds. B. Tuinstra uit Huis ter Heide en weer wordt het gedrukt door Van Amerongen. De eerste bladzijde staat vol preekbeurten. Dan een halve pagina Amersfoorts nieuws, waaronder weer een massadoop, de Jeugdraad en wijknieuws. Verder nieuws uit de andere gemeenten, een *Bijbelwoord voor deze week* dat men elke dag kan lezen en tenslotte weer het landelijk beroepingswerk.

Latere exemplaren zijn alleen bewaard gebleven vanaf september 1944. Ze tellen steeds maar twee pagina's, dus één velletje (op één na). Redacteur is nu de Amersfoortse predikant J. Pannebakker (1911-1945). Na Dolle Dinsdag (5 september) en de spoorwegstaking zijn de verbindingen overal gebrekkig. In het nummer van de 21e meldt men dat de post niet goed doorkomt; de preekbeurten buiten Amersfoort ont-

Een zware tijd

De diensten gaan gewoon door, ook tijdens heftige perioden in 1944. Sterker nog, zij zitten bomvol omdat hier tenminste nog 'in het openbaar de waarheid gesproken werd', zoals Ds. C.G.H. Blok (1939-1954) zich later zal herinneren. Het zijn koude diensten zonder verwarming, maar daar hoor je niemand over. Koster A.J. van Hazel van de Joriskerk laat mensen onderduiken in de kerk, in de preken hoort men wel eens iets dat de bezetter niet zal waarderen, jongeren zamelen spullen in voor wie ze nodig heeft, er zijn maaltijden voor logementbewoners met Pasen en Kerst.

Wat hij niet vermeldt is dat hij ook zelf petten uitdeelt als er weer een transport gevangenen van Kamp Amersfoort langsloopt, wat hen kan helpen ontsnappen. En dat hij naar het Kamp gaat om te pleiten voor gemeentelieden die zijn vastgezet. Hij doet dat in een 'mengeling van moed en naïviteit', aldus zijn zoon, want zijn vrouw staat doodsangsten uit.

Op 6 mei 1945 moet Amersfoort nog een dag wachten op de Bevrijding, maar de Joriskerk zit stampvol en men zingt na afloop Psalm 66 en het Wilhelmus. 'De meest bewogen kerkdienst die ik ooit meemaakte', aldus Ds. Blok.²⁷

breken en het blad komt met vertraging bij de abonnees.

Twee weken later probeert men het blad weer naar de buitengemeenten te verzenden, maar de preekbeurten daarvan zijn incompleet en worden hierna ook helemaal niet meer vermeld. De nagekomen berichten van buiten staan er nu ook voor het laatst in. Op 12 oktober moet men de verspreiding buiten Amersfoort definitief opgeven. De drukpers kan niet meer draaien en de post hapert, dus hoe lang kan men nog

²⁷ C.G.H. Blok, 'Hoe verging het de Amersfoortse Hervormde gemeente in de oorlogsjaren?', *Hervormd Amersfoort* 67:5 (mei 1985) 3; J. Segaar, 'De kerken in oorlog', *ibidem* 4; vraaggespek met zoon L. Blok, 22.2.2008. ²⁸ Archief Hervormde Gemeente Amersfoort, 17, notulen bijzondere kerkenraad 14.1. en 4.2. 1942. ²⁹ In het Historisch Documentatiecentrum voor

het Nederlands Protestantisme (1800-heden) en in collectie auteur: Eindhoven (begonnen 1942), Zutphen (1943), ring Zaltbommel (1943), Leiden (1944). Er zijn veel méér exemplaren bewaard van gereformeerde classises, waaronder Amersfoort, en één classis van de Christelijke Gereformeerde Kerk.

Toenemende ellende

De kerkbode is één van de weinige bronnen over het kerkelijk en dagelijks leven in Amersfoort tijdens de laatste twee oorlogsjaren. Al in september 1944 zijn immers de notulen van de kerkenraad gestopt.

15 juli 1943

De Hervormde Jeugdraad gaat naar een classicale vergadering in Hilversum. De diaconie vraagt geen geld te geven (waar je immers niet veel mee kunt kopen), maar meubels, voedsel enz.

21 september 1944

Ds. Gerritsens fiets is stuk en zijn huisgenoten hebben niet veel beters, zodat hij voornamelijk te voet huisbezoek moet afleggen in het Soesterkwartier. De zondagsscholen komen voortaan elke maand 's zondags om halfelf bijeen in de kleuterschool aan de Van Marnixlaan op de Berg.

5 oktober

Nu de zomertijd voorbij is moeten de spreekuren van predikanten maar 's middags worden gehouden in plaats van 's avonds. Wel roept men nog op om kerkelijk sociaal werkster te worden en verheugt men zich op het twintigjarig bestaan van de *diaconessenarbeid*, een soort thuiszorg bij bejaarden. Ook het *ministerie* (vergadering) van predikanten komt nog bijeen.

12 oktober

De diaconie kan geen winterinschrijving meer organiseren en houdt daarom gewoon een extra collecte. De catechisaties zijn uitgesteld en de

staan voorop: in drie kerkgebouwen en een school, met diensten in De Lichtenberg en Zon en Schild, liefst vier jongerendiensten in wijkgebouwen en acht zondagsscholen! Op dezelfde pagina al een overdenking: Amersfoort is geliefd als landelijk vergadercentrum; men beschouwt dit als een last maar het is ook een zegen. Op pagina 2 en 3 het nieuws van de vier wijken. Ook het kerkelijk nieuws uit Hoogland en Leusden wordt vermeld.

christelijke bibliotheek kan dit seizoen nog niet open. De kerkenraad en diaconie vergaderen voorlopig nog wel. Een week later blijken allerlei activiteiten stil te liggen, waaronder het jeugdwerk. Het blijft bij huisbezoek en kerkgang. Bommen voor het spooreplacement verwoesten woningen in het Soesterkwartier, zodat gezinnen naar andere straten moeten verhuizen en Ds. Gerritsen moet vragen te melden wie gewond is.

26 oktober

Een brief van de synode: 'Onze Vader in den hemel weet wat de zijnen van noode hebben.' De kerkgebouwen hebben geen stroom meer, zodat elk orgel door twee mannen moet worden aangetrapt. Na de razzia's zijn bijna alle mannen afwezig, maar de orgels blijven spelen! Het wijkgebouw Bethel is door glasschade onbruikbaar geworden.

16 november

Een herderlijke brief van de kerkenraad aan de stellinggravers over de IJssel. Er is nog een jeugdiiest in de Emmakerk en men begint nu *Kwartierdiensten*, een soort avondgebed dat elke werkdag om 16 uur in één van de kerken gehouden wordt. Die zijn ook geschikt om niet-kerkelijken uit te nodigen. Er is gebrek aan bijbels voor gezinnen die er geen hebben.

30 maart 1945

Een overdenking over de Opstanding. Men men gaat nu preken van de plaatselijke predikanten op papier zetten voor wie de diensten niet kan bezoeken. Er is zóveel belangstelling voor dat ze moeten rouleren.

Verder het gebruikelijke algemene nieuws en de advertenties, maar enkele zaken vallen op: er is dringend behoefte aan pensiongelegenheden bij particulieren; het Jeugdhuis aan de Zuidsingel is ook opengesteld voor militairen en er worden samen brieven geschreven naar 'onze jongens' overzee; gespreksavonden van de Jonge Kerk; een plaatselijk adres voor huwelijksadviezen; landelijk beroepingswerk; verzet van de kerk tegen de harde behandeling van NSB-ers [ook in

Kamp Amersfoort] en internationaal nieuws. Naoorlogse perikelen, maar ook veel tekenen van bloei dus.

Het hoeft niet te verbazen dat in deze tijden van schaarste een sober blad wordt uitgegeven. Het verbaast eerder dat het zo lang eenvoudig is gebleven; van illustraties of de bijzondere nummers van vóór de oorlog is al helemaal geen sprake. De enige wijziging van betekenis is dat in 1947 wordt overgestapt op formaat A3. Het blad wordt nu wel goed bewaard: er is een vrijwel complete verzameling.

Zodra de situatie iets verbetert komt er voorzichtiger verandering. In 1956 staat er voor het eerst weer een foto in. Maar daar blijft het bij. Nu gaat de energie niet naar het centrale blad, maar gaan de wijken eigen bladen maken. Voor zover bekend zijn ze nauwelijks bewaard. Al in de jaren vijftig heeft de Joriskerk haar *Contact* en de Vereniging voor Vrijzinnig Hervormden *Ons Gemeenteblad*; de anderen volgen dit later na. In 1961 heeft *Contact* al 2000 exemplaren!

In de jaren zestig ziet *Hervormd Amersfoort* er al behoorlijk anders uit. De redactie bestaat uit vier personen, predikanten wel te verstaan. Nog steeds varieert het aantal pagina's tussen vier en acht. De oplage is in 1964-1966 3600 exemplaren, in 1967 nog maar 3000. In het nummer van 7 januari 1966 staat na de overdenking een jaaroverzicht van Ds. A. de Wilde uit Zanddijk, overgenomen uit het vrijzinnige weekblad *Kerk en Wereld*. Hierin een opmerkelijk scherp oordeel over synodes: het Vaticaanse Concilie en de gereformeerden lopen achter in sociale kwesties en de vrouw in het ambt; ook de eigen synode krijgt een veeg uit de pan. Het kerkenwerk en de zendingstheologie worden beter beoordeeld. De diaconie meldt dat het maatschappelijk werk voortaan regionaal georganiseerd wordt. Dan op pagina 3 de kerkdiensten en daarna het nieuws uit acht wijken, plus de Lichtenberg Gemeenschap, de Johanneskerk, Hoogland en Leusden.

De enige luxe is dat in deze jaren het kerstnummer met groene inkt wordt gedrukt. In 1970 ontdekt de redactie het vooroorlogse blad en gaat men 27 jaargangen extra tellen (het waren er in werkelijkheid 37). In het nummer van 15 januari 1971 trof ik voor het eerst een verslag aan van een kerkenraadsvergadering.

In dat jaar komt er een eind aan de samenwerking met drukkerij Van Amerongen. Door de stijgende zetkosten kan deze het tekort op de exploitatie niet langer bijpassen. Hoofdredacteur Ds. J.D. Smids (ziekenhuispredikant 1963-1978) vindt nieuw onderdak bij uitgeverij/muziekwinkel J.C. Willemsen aan Langestraat 72 (nu Bitter damesmode). In het nummer van 3 september schrijft Smids enthousiast over het 'nieuw gewaad' van het blad, dat nu moderner oogt. Tegenwoordig zouden we de letter van de elektrische schrijfmachine juist een stap achteruit vinden. Behalve de koppen is er nauwelijks sprake van opmaak. In december 1973 komt het blad zonder aankondiging nog maar om de week uit, maar in mei wordt dat even geruisloos hersteld. Mort er dan niemand om? Jawel, want op 26 april 1974 meldt Smids het verwijt dat hij zo weinig gemeentenieuws opneemt. Elke wijk heeft één of twee kolommen; meer is financieel niet haalbaar.

Op 7 januari 1983 is de kop voor het eerst opgesierd met het eeuwenoude kerkzegel *Amor Fortis* (de liefde is sterk, maar ook een woordspeling). Het is de enige luxe die men zich nog kan permitteren. Er zijn nu vijf redacteurs, waarvan drie predikanten. Het blad telt 8-10 bladzijden A4. De diensten staan nu op pagina 2. Maar er is een grote verandering op komst. Veel importleden vinden het wijkblad wel voldoende en willen eigenlijk niet betalen voor een centrale kerkbode; de samenvattingen van nieuws uit andere wijken boeit hen niet. De wijkbladen bloeien als nooit tevoren: *Nieuwe Kerkenieuws*, *Klankbord* (De Hoeksteen, samen op weg met de gereformeerde Open Hof), *De Brug* (Emmaker!),

Rondom de Ontmoetingskerk, Adventklanken, Over de Brug (een poging tot samen op weg van De Brug en de gereformeerde Opstandingskerk) en *Kerk en Wereld* (Johanneskerk, waarschijnlijk een inlegvel in het landelijke weekblad). Daarom wordt *Hervormd Amersfoort* in oktober teruggebracht tot een eenvoudig maandblaadje van vier bladzijden, iets groter dan A4, zonder logo in de kop, met de kerkdiensten achterop. Het wordt voortaan in een oplage van 7000 verspreid in combinatie met het wijkblad. 4000 passieve adressen krijgen het niet meer. Advertenties passen er ook niet meer in. Het novembernummer heeft alweer een selectie uit de wijkbladen door Smids, maar in 1986 zwijgt zijn rubriek *Veelkleurige vertolking*. Zonder wijkberichten blijft een kaal blad met een saaie vormgeving achter. De kerkdiensten staan achterop, maar verhuizen begin 1989 naar pagina 2.

De 'staatsgreep' van de redactie

In 1985 is Marja Brak de redactie komen versterken. Al gauw is zij de spil (zij is nu de nestor van het huidige blad *Drieluik*). Het blad krijgt voor het eerst tekeningen en af en toe een foto. Geruisloos groeit het naar tien pagina's, ook al staat er géén wijknieuws in. Zo herinnert zij het zich:

'Het vergaderen van de redactie stelde niet veel voor. We kwamen af en toe bij elkaar op het kerkelijk bureau aan de Groenmarkt, dronken wat en kletsten wat. Het bureau fungeerde in die tijd ook als redactieadres, waar iedereen zijn geschreven kladjes of getypte velletjes kwam brengen (ik wilde dat ik ze bewaard had!). Redactielid G. Petersen was koerier: hij bracht mij de kopij. Ik typte wat onleesbaar was over en redigeerde.

Het blad werd gemaakt bij Willemsen, de muziekwinkel/uitgever in de Langestraat. Daar moest ik een paar krakende trappen in het achterhuis opstommelen om de kopij te brengen. Ik

leverde koppen met wrijfletters erbij om de boel wat op te fleuren; die waren toen in de mode. De plaatjes waren vaak materiaal dat ik op mijn werk voorhanden had.

In 1987 schreven wij de centrale kerkenraad een brief. De redactie bestond toen uit Ds. J.W. van der Heide [1979-1990], de heer Petersen en ik. Wij waren (ik vrees dat ik moet schrijven: ik was) het beu om als knippers en plakkers te fungeren. Dat staat letterlijk in de brief. Daarom stelden we voor de wijkbladen op te heffen en *Hervormd Amersfoort* op te waarderen, in kwaliteit en omvang. Ook om het 'eilandenrijk' in hervormd Amersfoort tegen te gaan. Ik herinner me uit de vergaderingen van de centrale kerkenraad, die ik toen notuleerde, dat die slag om de opheffing van de wijkbladen zeer emotioneel was. De wijken waren bang de eigen identiteit en vrijheid te verliezen.³¹

Het duurt even, maar de redactie krijgt haar zin. De wijkbladen gaan in maart 1990 op in een mooi blad, opgemaakt door een professionele vormgever en geproduceerd door de Bergdrukkerij aan Utrechtseweg 60. De oplage is 6000. Er zijn nu zeven redacteuren, waaronder één predikant. In de kop komt het logo terug en er zijn zijn liefst 24 bladzijden A4. De kerkdiensten staan nu weer achterop. Voor het eerst staat er in *Hervormd Amersfoort* een vraagggesprek, de over-

Oproep

Dit artikel is mede te danken aan de reacties na een oproep voor herinneringen en oude nummers. Archief Eemland en de kerkelijke bureaus hebben immers geen complete series. Wij zijn daar nog steeds naar op zoek, vooral hervormd van vóór 1946 en 1981-1982, gereformeerd 1990-1998, luthers 1974-1975 en de wijkbladen. Graag te leen of nog liever als schenking, waarna ze deskundig worden bewaard bij Archief Eemland en voor iedereen in te zien zijn. g.raven@museumfehite.nl of tel. 033 460 3091/247 1100.

denking komt terug, er komen meer foto's en natuurlijk is er ruim baan voor de wijkberichten. Dat verhindert niet dat later stilletjes weer wijkberichten ontstaan, maar dat zijn wekelijkse fotokopietjes (die tegenwoordig in een groeiend percentage als email worden verspreid).

Drieluik

De nieuwe kerkbode is al een beetje een blauwdruk voor *Drieluik*, de vrucht van *Samen op Weg*, die in 2004 tot de fusie met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk leidt. De andere kerken hebben veel lagere oplagen: 1200 en 280. Eigenlijk verbaast het dat het nog zo lang moet duren voordat het fusieblad er komt: tien jaar. Moeizame onderhandelingen gaan daaraan vooraf. Marja Brak: "De redactie vroeg in de brief van 1987 ook te onderzoeken of samenwerking met de Gereformeerde Kerk mogelijk was. Een jaar later volgden twee gesprekken met de gereformeerden over een mogelijk gezamenlijk kerkblad. In 1989 hadden we concepten voor het redactiestatuut en de samenwerkingsovereenkomst. De zaak is toen echter gestrand; voornamelijk omdat de gereformeerden een weekblad hadden en de hervormden een maandblad. Compromis zou een veertiendaags blad zijn. En ook over abonnementen en betaling van bijdragen van lezers werd gesteggeld. Het ging allemaal niet door."³²

De redacties moeten nog veel geduld oefenen, maar tenslotte krijgen zij opnieuw hun zin. De twee kerkbladen en redacties worden ineen-geschoven. Het hervormde blad heeft nu 4800 exemplaren, het nieuwe krijgt er 6000. Het lutherse nieuws wordt ook opgenomen, al blijft hun *Gemeenteleven* (sinds 1929) bestaan. Als eind 1999 het laatste nummer van *Hervormd Amersfoort* uitkomt is de redactie al enthousiast bezig met hun uitgekomen droom: *Drieluik* ...

Maandblad van de Hervormde Gemeente
juni 1990

Hervormd Amersfoort

“JONGEREN ZIJN BEST ERGENS VOOR TE PORREN”

“Wat zijn er toch veel leuke en positieve jongeren”, denk ik vaak.
Vindt u ook niet?
Als je zandaps jongeren de kerk ziet binnenkomen of in de kerk zit zien...als je kijkt naar allerlei jongerendoezen en werkenden die door veel jongeren worden bijgewoond...als je ziet hoe geweldig velen zich inzetten voor een of andere zaak...als dat niet iets om dankbaar voor te zijn?
Let u er maar eens op, hoe enthousiast, orgoneel en toegewijd vele jongeren zijn — als zij ergens bij ingeschakeld zijn — in hun toewijding om hun christelijke oeping waar te maken, om er te zijn voor God en voor de maatschappij.
Als ze goede leiding ontvangen, dan blijkt meestal, dat ze beschikbaar zijn voor activiteiten waar zij de rin van zien en waarvoor zij zich verantwoordelijk zijn gaan voelen.
V. Is echt waar: jongeren zijn best ergens voor te porren.

GENIETEN
Ik moet u zeggen, dat ik vaak ontzettend geniet van jongeren. Ik denk dan aan — missie van ik herbenen noemde — al heten persoonlijke contacten. Wat kunnen jongeren doen zijn.
Ik denk aan al die jonge mensen die zo ternus kunnen luitieren, als de Bijbel open gaat.
Ik denk ook aan de kritische vragen die zij kunnen stellen.
Het lings ervan af, hoe wij kritische vragen waardeeren. Wij vinden het vaak, moeilijk om dat op een goede wijze mee om te gaan.
Maar ik kan u verzekeren, dat in kritische vragen die jongeren stellen vaak heel positieve betrokkenheid bij de vragen van kerk en geloof blijft. Ze zijn daar heel bewaas naar bezig. Ze denken over de dingen na. En is dit niet iets moois? Iets om van te genieten, als je dat overmaakt?

Daar hoeven we niet bang van te zijn. Als angst ons in de contacten met deze jongeren parten speelt, dan is het een signaal van onze onmacht. Daar prikken jongeren doorheen — Geef u daarom misschien — zoals dit bij veel mensen is — dat geldt vooral voor ambtsdragers) het gevoel is — de werkloos van ouderlijke jongeren?
Ik vind dat we ze beter kunnen horen. Want als we ze niet horen, zijn ze onbekend, onbegrepen, onbegrijpelijk.
Ze gaan niet vaak.
MOTIVEREN
Het is ontzettend belangrijk om jongeren te motiveren.
De vraag hierbij is natuurlijk, hoe gemotiveerd wijzelf zijn en wat ons beweegt in wat we doen. Of niet doen.
Als ik zeg, dat jongeren best ergens voor te porren zijn, dan bedoel ik daarmee, dat ze best te motiveren zijn. Je kunt ze best ergens warm voor maken.
Nu is er zo hier en daar in het kerkelijk leven, met name in de gereformeerde traditie, sprake van een zeker wantrouwen, als jongeren er toe gebracht worden om bij te doen. Dan kan bij voorbeeld activiteiten gelden op het terrein van het jeugdfilosofie. Dan klinkt al gauw het verwijf van “de-christen-isme”.
Hoe kan dit?

GOEDE WERKEN
Er is in de gereformeerde traditie een zeker wantrouwen om anderen van het doen van goede werken. Dit wantrouwen vloeit uit een overtuiging voor dit een werkende ding op wat de Bijbel zegt over de betekenis van het doen van goede werken.
Bij velen berit de geladenheid goede werken doen, wie zich actief inzet voor een bepaalde taak, probeert zelf het heil te verwerven. En dit is onbegrijpelijk. Levenservaring bij de Bieding te velen overvloed.
Er staat echter ergens in de Bijbel, dat we geen goede werken moeten doen, integendeel! Er staat ook ergens, dat we er niet moeten wachten tot...
Maar wel lezen we, dat goede werken niet verdienstelijk zijn. Actief zijn...werken is dus niet verdienstelijk, maar vertrouwen op onze werken is verdienstelijk.
Passiviteit vindt in de Bijbel geen grond. Wie dat wel weet, maar direct opgenomen met ambtelijk.
WIJ DOEN ALTIJD IETS
Wanneer het verwijf van “de-christen-isme” klinkt, wordt veelal vergeeten, dat wij — of het geloof daar nu een drievoud is of niet — altijd iets doen. Immers, wij leven, wij handelen, wij nemen beslissingen, wij maken keuzes, wij werken. Er is geen ooms die nu “erger” voor goede werken te magen maar op bed blijft liggen en totaal niets doet.
Wij doen altijd wat — hetzij positief, hetzij negatief. Wij dragen altijd verantwoordelijkheid voor wat we doen. Ook voor wat we niet doen. Dat moet doen is niet doen!
Wij maken vaak een schuldig tussen horen en gehoorzamen, tussen praten en doen, tussen woord en daad. Maar in de Schrift zijn deze onafsmakelijk met elkaar verbonden.
Inconsequentie is dat waar bij bepaalde jeugdactiviteiten al gauw het verwijf van “de-christen-isme” gruit wordt, men vaak wel veel aandacht besteedt aan niet-bijbelse waarden veldaan met woorden. Is dat geen “valstrik christendom”? Gaat het hierbij niet om goede werken?

tervel op pagina 2

HERVORMD AMERSFOORT NUMMER 6 JUNI 1990

Hervormd Amersfoort 1990

BIJLAGE 1

Nicolaas Vels Heijn (1859-1934) woont eerst boven zijn winkel aan de Varkensmarkt 9 en daarna aan Frederik van Blankenheimstraat 20; hij handelt in het dagelijks leven in koloniale waren. Blijkens zijn biografie in N. Vels Heijn en F.M. Vels Heijn-van der Kolk, *De kwartierstaat Vels Heijn* (typoscript Zeist 1978, Archief Eemland, archief Vels Heijn) was hij in de jaren 1891-1931 voorzitter van de Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (met een eigen school in Amersfoort), vanaf 1897 diaken, 1899 notabel (lid van het college van toezicht op de kerkvoogdij), 1900-1933 ouderling, verder provinciaal kerkvisitor, en langdurig bestuurslid van de hervormde Gabrie-Mehenschool (diaconieschool), weeshuis Kinderzorg, Diaconessenschool en wijkgebouw Bethel (Puntenburgerlaan). In 1900 wordt hij het eerste Amersfoortse raadslid namens de Anti-Revolutionaire Partij. In 1905 vermeldt de Amersfoortse Almanak bovendien: secretaris van de Stuiversvereniging, vice-voorzitter van De Nederduitsch Hervormde Zondagsschoolvereniging, lid Commissie van Beheer inzake het bestuur der Gasfabriek en lid van de Commissie van Toezicht lager onderwijs. Blijkens de almanak van 1917 is hij voorzitter van de Orthodoxe Kiesvereniging 'Voor Waarde en Vrede', vice-voorzitter Gabrie-Mehenschool, penningmeester van Bethel, en nog steeds bestuurslid van de NH Zondagsschoolvereniging. Later is hij nog voorzitter van het Comité inzake de kinderkerk (*Amersfoortsche Kerkbode* 3.3.1928). In 1925 draagt Vels Heijn de bijbel naar de kansel bij de ingebruikname van de Nieuwe Kerk aan de Leusderweg. In de periode 1914-1934 is hij wethouder van Bedrijven en vervolgens ook loco-burgemeester.

BIJLAGE 2

Frederik Wesseling is in 1905 leraar geschiedenis aan de Rijks HBS en woont aan Wijersstraat 5. Zijn bestuursfuncties zijn dan: archivaris van de hervormde kerkenraad, wnd. secretaris Kiesvereniging 'Geloof en Liefde', lid Nederlandsch Bijbelgenootschap afdeling Amersfoort, capitularis Capittel van Sint Joris, lid Commissie van Advies Ziekenfonds Christelijke Nederlandsche Werkmansbond afdeling Amersfoort, penningmeester Fröbel Bewaarschool van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en secretaris Amersfoortsche Industrie- en Huishoudschool. Hij is in 1906 tevens onderdirecteur van de HBS. In het laatste jaar voorzitter van Volksonderwijs afdeling Amersfoort, secretaris van het hervormde wijkgebouw Bethel, bestuurslid Nederlandsche Gustaaf Adolfvereniging afdeling Amersfoort. Deze functies vervult hij nog steeds: secretaris 'Geloof en Liefde', NBG (nu ook van de bijbehorende zondagsschool), ouderling en archivaris van de hervormde gemeente. In 1932 krijgt hij van het College van Kerkvoogden en Notabelen een fotoalbum aangeboden bij zijn tachtigste verjaardag (nu in Archief Eemland 75054 etc.). In 1935 regelt hij nog de cv van de Joriskerk.

BIJLAGE 3

Kornelis den Hollander (1875-1935) is predikant te Amersfoort van 1909 tot zijn overlijden. Hij woont volgens de almanak van 1917 aan de Hendrik van Viandenstraat 35 (1925: Korte Bergstraat 3). Hij is dan president-directeur van de Nederduitsch Hervormde Zondagsschoolvereniging, tweede voorzitter Nederlandsche Anti-Oorlogsraad groep Amersfoort [het is WO I] en bestuurslid van het Nederlandsch Bijbelgenootschap afdeling Amersfoort. In 1932 is hij ook voorzitter van de Gabrie-Mehenschool (van de hervormde diaconie).

BIJLAGE 4

Gerrit Jan van Amerongen (1886-1975) was langdurig lid van de hervormde kerkenraad, bestuurslid van de Stichting Kinderzorg, diaken en toezichthouder van de Gabrie-Mehenschool (waar hij ook zijn eigen kinderen heen stuurde). In 1929 verhuisde het gezin naar de Spoorstraat.

BIJLAGE 5

Ds. Martinus Gerard Gerritsen is voorzitter van de kerkenraad bij de ingebruikname van de Nieuwe Kerk aan de Leusderweg (1925) en vervolgens bouwpredikant van de Emmakerk in het Soesterkwartier (1929, tegenwoordig Emmaüskerk). Hij woont aan de Utrechtseweg 113. Hij is ook de eerste pastor van psychiatrisch ziekenhuis Zon en Schild. Er zijn geen aanwijzingen dat hij familie is van de Amersfoortse graanhandelaar en politicus Carel Victor Gerritsen (1850-1905), die gehuwd is met Aletta Jacobs.

BIJLAGE 6

Johan van Hasselt is directeur van een verffabriek. In 1930 is hij betrokken bij het beroepen van de eerste vrijzinnige predikant, wat al een conflict oplevert met de hervormde kerkenraad die meent dat men in haar bevoegdheid treedt (artikel Van Hasselt en reactie in *Amersfoortsche Kerkbode* 15.2.1930). Het volgende jaar volgt de oprichting van de Bergkapel (de latere Bergkerk). Dit en andere initiatieven in het Bergkwartier leveren nieuwe conflicten op met de kerkenraad (A.J.H. de Beaufort e.a., *De Bergkerk te Amersfoort* (Amersfoort 2007) 10-11. Van Hasselt is lid van de NSB en als zodanig Statenlid, maar zegt beide in 1937 op omdat hij Mussert een dictator vindt. In 1943 krijgt Van Hasselt inkwartiering van Duitse soldaten in zijn woonhuis aan Sophialaan 7; hierover raakt hij in conflict met stadsarchitect C.B. van der Tak, die meent dat Van Hasselt onvoldoende meewerkt (A. Groot en M. Cramer, *C.B. van der Tak. Stadsarchitect tussen modernisme en traditie 1929-1945* (Hilversum 2007) 353-354).

Bronnen

Archief Eemland

Archief Hervormde Gemeente

Amersfoort (bnr 167), invnrns. 15-17 (notulen bijzondere kerkenraad 1904-1905, 1938, 1942-1946), 43 (reglement 4.12.1935)

* **Kerkboden** (met signatuur bibliotheek)

Amersfoortsche Kerkbode 1917-1941

(incompleteet, G3293)

Losse exemplaren in Persmuseum 4051 (1904 en 1928), Archief familie Vels Heijn (Archief Eemland bnr 226) 6 (7x 1919-1934), Archief Hervormde Gemeente 471 (5.11.1932), Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) 676 (157x 1936-1941)

Driehuk vanaf 2000

Hervormd Amersfoort 1946-1999 (mist

1981-1982 en enkele losse nummers; G3212); NB: de ontbrekende set 1979-1984 bevindt zich bijna compleet in UBU TK563.

Mededeelingen van de Hervormde

Gemeenten in de Classis Amersfoort

1943-1945 (incompleteet; D1333)

[*Predikbeurtenlijsten*] 1846, 1848, 1904 (G2756)

De Wegwijzer. Maandblad der Nederlands

Hervormde Evangelisatie mrt 1930, nov

1932, mei 1935 (incompleteet; D1341)

wijkbladen, steeds enkele losse nummers:

D1337 (vrijzinnigen 1951), D1222 (IV Kruiskamp en VIII Randenbroek 1961), D1377 (Bergkerk 1964-1984), D1224 (De Brug 1970-1987), G3208 (Johanneskerk 1971-1973), D1519 (Nieuwe Kerk 1983), G2393 (Nijenstede 1997-)

* *Overig*

Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander

1913-1921

Amersfoortsche Courant 1905

De Eembode 1905

Nieuwe Amersfoortsche Courant

1905-1914

Amersfoortsche almanak, tevens volledig

adresboek voor het jaar 1905, idem

1910

Nieuw adresboek voor Amersfoort, Baarn en Soest 1894-1912

Volledig adresboek voor de gemeente

Amersfoort 1909

Volledig Amersfoortsch adres- en jaarboek 1917

Marja Brak, 'Vijftig jaar geleden', [over de inhoud van de *Amersfoortsche Kerkbode* 12.11.1938], *Hervormd Amersfoort* (januari 1989)

C.G.H. Blok, 'Hoe verging het de Amersfoortse Hervormde gemeente in de oorlogsjaren?', *Hervormd Amersfoort* 67:5 (mei 1985) 3; J. Segaar, 'De kerken in oorlog', ibidem 4

Brieven van Marja Brak aan de auteur, 14 september 2006 en 6 april 2008

Vraaggesprek met L. Blok (zoon van Ds.

C.G.H. Blok), 22 februari 2008